

5. Змудяк Г.А. Роль логико-семантической валентности в организации структуры предложения (на материале глаголов независимого направления движения): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Минск, 1980. – 21 с.
6. Кацнельсон С.Д. Типология языков и речевое мышление. – Л., 1972. – С. 75-87.
7. Курилович Е. Деривация лексическая и синтаксическая // Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С.57-70.
8. Милославский И.Г. Морфологические категории современного русского языка. – М., 1981. – 239 с.
9. Смирницкий А.И. Лексическое и грамматическое в слове // Вопросы грамматического строя, М., 1955. – С.19-28.
10. Степанова М.Д., Хельбиг Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке: Учебное пособие для институтов и факультетов иностранных языков. – М.: Высшая школа, 1978. – 258 с.
11. Холодович А.А. Опыт теории подклассов слов // Вопросы языкознания. – 1960. – № 1. – С. 40-53.
12. Шмелев В.Н. Категория отношений и сущность наречий (в связи с общей теорией частей речи) // Проблемы общей и немецкой лексикологии. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. – С. 27-41.
13. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.
14. Ярцева В.Н. Проблема аналитического строя и формы анализа // Аналитические конструкции в языках различных типов. - М.-Л.: Наука, 1965. – С. 58-69.

І.С. Воцикова

ПРОБЛЕМА СИНТАКСИЧНОГО ПОЛЯ МІРИ І СТУПЕНЯ ВІЯВУ ІНТЕНСИВНОСТІ ДІЇ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В українському та зарубіжному мовознавстві категорію інтенсивності досліджують із словотвірного (Т.А.Івасишина, В.П.Мусієнко), функціонально-семантичного (В.П.Мусієнко, Н.Л.Туманова, Д.М.Салміна), функціонально-граматичного (Т.А.Івасишина, І.С.Червенкова) та синтаксичного поглядів. Найменшою мірою дослідженими є синтаксичні аспекти цього явища.

Категорія інтенсивності дії досліджена головним чином лише у значенській структурі дієслова. У дослідженнях трапляються лише поодинокі випадки аналізу інтенсифікаторів дії, на основі яких неможливо уявити весь комплекс синтаксичних засобів, використовуваних з метою вираження інтенсивності дії. У дослідженнях, присвячених категорії інтенсивності і структурі її парадигми (В.А.Михайлов, О.М.Полянський, К.М.Суворіна) та категорії інтенсивності ознаки зокрема, основну увагу приділено квантитативним прислівникам і питанням градуальності (Т.І.Ніколашина, О.К.Кочинська, Т.Ю.Кобзарьова, О.М.Торосян, І.І.Убін, Д.Ширвінсайте-Текорене, Г.Г.Галич). Прислівники міри і ступеня –інтенсифікатори ознаки, функціонують також і як інтенсифікатори дії (*дуже* наробився - *дуже* гарний; *страшенно* лютий – *страшенно* злякався). Але, звичайно, не можна ототожнювати синтаксичні засоби вираження інтенсивності дії та ознаки. Значно ширшим є коло інтенсивів – показників інтенсивності, міри і ступеня вияву дії.

Центральне місце в синтаксичному полі міри і ступеня вияву інтенсивності дії займають обставини міри і ступеня. Цей тип обставин у мовознавчих працях і підручниках найчастіше згадується в переліку. Найповніше досліджено функціонування обставин локальної, темпоральної, причинової, цільової, умовної і допустової семантики (І.Р.Вихованець, Н.Н.Арват, М.М.Руденко та ін.).

У різних мовознавчих джерелах обставини міри і ступеня кваліфіковано по-різному (обставини міри і ступеня, якісно-кількісні обставини, обставини кількості тощо). Їх зараховують до різних класифікаційних груп.

В.М.Нікітін вважає, що обставини міри і ступеня є “центральним ядром власне обставин кількості” [3, 38] і функціонують як окремі різновиди. Обставини міри відповідають на питання скільки? в скільки разів? на скільки частин?, а обставини ступеня потребують питань наскільки? як? як сильно? якою мірою?

У праці “Сучасна українська літературна мова. Синтаксис” [10 ; 209] як окремий тип обставин виділено обставини міри і ступеня. За характером вираження квантитативного значення вони поділяються на дві підгрупи:

- 1) обставини, що виражають інтенсивність дії, ознаки чи іншої обставини конкретною кількісною вказівкою на міру або ступінь їх вияву (*до болю* зжати кулаки);
- 2) обставини міри, які вказують на кількісне вираження дії, стану чи ознаки (*пройшов з півтисячі кілометрів*).

Н.Н.Арват [1; 99] серед одинадцяти типів обставин виокремлює групу якісно-кількісних обставин, диференційованих на:

- а) обставини, що виражають якісну ознаку дії чи стану (*міцно* стиснув кулаки);
- б) обставини, що виражають кількісну ознаку дії і відповідають на питання скільки? наскільки? як багато? (*багато* зробив);
- в) обставини, що виражають міру і ступінь дії чи стану або їх інтенсивність (*випив до дна, згорів дощенту*);
- г) обставини, що виражають порівняння певного якісного боку дії предмета з дією або ознакою іншого предмета (*стрілою* промчався).

У підручнику “Сучасна українська літературна мова” [9; 340-341] обставини міри і ступеня виділено в окрему групу. Вони можуть означати міру інтенсивності дії (*раз у раз* зупинявся), міру вияву дії (*ледь* видніється), міру кількості (*двічі* приходив), міру простору (*і метра* не пройшов) і міру ознаки (*дуже* почервонів).

Обставинам міри і ступеня вияву інтенсивності дії властивий гетерогенно-функціональний характер. Вони вказують на міру (відповідають на питання скільки? в скільки разів? як багато?), ступінь (наскільки? як? як сильно? якою мірою?) та межу вияву інтенсивності дії (як? до якої межі?).

Засобами вираження обставин міри і ступеня виступають: а) прислівники міри і ступеня (*незчисленно, вволю, насухо, мізерно, трикратно* та ін.): Вода кавкала в горлянці, вливалась струменем, сповняла душу *вщерть* /Багрянний/; ...він все-таки не перестає, розвідуючись тайком про Тетяну, - заходить *досхочу* до синьоокої Настки.../Кобилянська/, б) дієприслівники і дієприслівникові звороти: А гармати і гармонійки ревли так, що витиснули геть румбу і рідного Дунаєвського, *роздираючи вуха і душу не тільки пасажиром, а й станційним диспетчером і кочегаром* /Багрянний/; Не чхати, не кашляти – і іншого нічого не робити, хоч би й цілу ніч довелось...дивитись у віконечко, *не спускаючи очей з солонця...* /Багрянний/, в) іменники у формі орудного відмінка без прийменників: Двоє *птицями* вилетіли на

коней /Багрянний/; Цілі дні вони сиділи, Голосили та сопіли, Та стогнали та ревли, Сльози *відрами* лили /Симоненко/, г) приименниково-іменникові конструкції: Хай досада чи гнів жевріє, Хай *до сліз* я тебе озлю – Ти для мене не тільки мрія, Я живою тебе люблю /Симоненко/; ...[Настка] не бачить іншого в селі, в'яне за ним серцем і *до смутку* любить... /Кобилянська/, г) фразеологізми: *Зубами взявся* я за це діло /Гончар/; Григорій, щоб догодити матері, їв *за трьох* /Багрянний/, д) синтаксично невірні сполучення: Рибалонька кучерявий *З усієї сили* Кинувсь в воду... /Шевченко/; Він – один з багатьох таких ешелонів; женуть вони так *божевільним темпом* через глуху ніч.../Багрянний/.

З наведеного переліку засобів найповніше проаналізовано функції прислівників міри і ступеня, але дослідження стосуються, як вже зазначалося, або категорії інтенсивності загалом, або категорії інтенсивності ознаки.

Існує багато класифікацій прислівників міри і ступеня. На увагу заслуговують щонайперше класифікація квантитативних прислівників за лексико-семантичним принципом, запропонована Т.І.Ніколашиною [4] та класифікація І.В.Червенкової, у якій в основу покладено поняття лексичних функцій згідно з теорією лінгвістичної моделі «зміст - текст».

Стрижнем більшості відомих на сьогодні класифікацій прислівників міри і ступеня є шкала інтенсивності, на якій квантитативні прислівники розміщені відповідно до норми. За норму береться “вияв ознаки [у цьому дослідженні – дії] в конкретній ситуації” [3, 98]. Ідеться про кілька груп із загальними кваліфікаціями “мінімум”, “максимум”, “повна міра”, або “межа”. Відповідно до цього поділу міра або ступінь вияву інтенсивності дії можуть: а) бути меншими за норму (*ледве, трохи, помаленьку*): Другого дня, як сонце оббило *трохи* росу,...виїхали на оглядини /Багрянний/, Корнієві поля *не особливо* вродили /Самчук/; б) бути більшими за норму (*дуже, побгато, незміряно*): Плечі *сильно* здригалися.../Самчук/, Не знати чому саме, але старий Сірко радів *надзвичайно* /Багрянний/; в) досягати межі (*вдосталь, вщент, вщерт*): ...[Дуліб] поверне назад, щоб...пережити ту путь або ж відшукати на ній початки слідів, які згодом він має розплутати *до кінця* /Загребельний/.

Поза шкалою інтенсивності перебувають ті прислівники міри і ступеня або відповідні їм за значенням сполучення слів, до складу яких входять числівники (*втридорога, удев'ятеро, вчетверте, сторицею*): А Ярема – страшно глянуть – *По три, по чотири* Так і кладе /Шевченко/; Ми винні хіба тим, що працювали...Що *надто багато* працювали /Самчук/.

В.В.Розгон, досліджуючи синтаксичні функції фразеологізмів у структурі речення, зазначила, що “вживання фразеологічних одиниць, як засобів вторинної номінації, у ролі обставин впливає з конкретної потреби – охарактеризувати з певним експресивно-емоційним відтінком дію або процес щодо міри і ступеня” [6, 98]. За загальним квантитативним значенням фразеологізми, що вживаються у ролі обставин міри і ступеня, поділено на три групи. До першої входять фразеологічні одиниці, які виражають інтенсивність дії (ознаки , обставини) конкретною кількісною вказівкою (у бік наростання чи спаду інтенсивності) на міру або ступінь її вияву: Ніяково дармувати, коли жінка рве з *останніх сил* /Самчук/. До другої - фразеологічні одиниці, що вказують на межу інтенсивності (здебільшого) дії: *до нитки* промокнути, *до нитки* обібрати. До третьої – фразеологізми, які вказують на кількісне вираження дії (стану, ознаки): *раз по раз* приходить.

О.М.Полянський, досліджуючи категорію інтенсивності в російській мові, звернув увагу на фразеологізми. Він поділив їх на кілька груп за такими показниками [6, 15]: 1) ознака (дія) і показник інтенсивності містяться в самому фразеологізмі: *брати (хопати, хватати) / взяти за серце (за душу)* – “надзвичайно зворушувати, розчулювати, хвилювати кого-небудь” [11,57], 2) дія і виразник інтенсивності позначені окремо, а інтенсивність дії виражається лише фразеологізмом: *з усіх боків* – “повністю, детально, враховуючи всі моменти” [11, 44], 3) інтенсивна дія може бути виражена двома попередніми способами: *за слізьми (слъозами) світа / світу білого не бачити* – “1. Гірко, невтішно плакати. 2. з сл. Плакати, заплакати. Гірко, невтішно” [11, 20].

На інтенсивність дії вказують не лише обставини міри і ступеня. Ще А.М.Пешковський зазначав, що дія може змінюватись за ступенем і, на відміну від якості та ознаки, “ступінь її прояву зазвичай тісно пов’язаний із способом вияву” [5, 102]. Наприклад: *Я притьмом біжу через грядку до дідового піджака.../Симоненко/;* Перемагаючи великі труднощі, посувалися *дуже поволі /Багрянний/;* ...вимита, вичепурена, у найновішій шелестючій спідниці, з хустинкою в руці, *напотикача* біжить Марія на вечірню /Самчук/.

Залежно від семантики дієслова його інтенсивність може виявлятися в плані просторового і часового вираження: *І здалося – на ціле місто* Заридала вона на сходах (Симоненко); *“На все село розцвірінькав”,* - луна туго стискувала груди (Симоненко); *Майор...повертався думками знову і знову* до тих перших днів знайомства...(Багрянний); *Лиш час від часу* прогучать копита (Костенко).

Дуже важко окреслити коло прислівників і сполучень, які не є власне обставинами міри і ступеня, але характеризують дію з погляду її інтенсивності. При цьому слід враховувати валентність дієслів, їх можливу репрезентацію в плані інтенсивності. Наприклад, багатовалентне дієслово *іти* відповідно є багатоплановим щодо вияву міри і ступеня інтенсивності дії: *ішов день і ніч* (тривалість дії), *ішов знову і знову* (повторюваність дії), *не йшов і кількох кроків, йшов до кінця* (відстань), *ледь-ледь, поволі, галопом, наввипередки* з кимось *ішов* (швидкість).

Спецефічними є випадки індивідуального вживання якісних прислівників у ролі інтенсифікаторів дії: Від того дня [Марія] більше кляла перед образами, *тепліше* молилася /Самчук/.

У подібних випадках “встановлюється тенденція розвитку у якісно-означальних прислівників суто кількісних, інтенсифікуючих значень” [3, 97-98], або ж це кількісне значення існує поряд із якісним значенням. Так, наприклад, лексема *гірко* є інтенсивом для дієслова *плакати* (...Якийсь вигнанець *гірко* плаче.../О.Олесь/), лексема *палко* – для дієслів *обіймати, цілувати* (*Цілує палко, а Корній пручається.../Самчук/*), лексема *добре*, зокрема, є інтенсивом до дієслова *спати* (*Знать, добре спить, що не чує, Як кує зозуля.../Шевченко/*), лексема *тяжко* – для дієслова *зажуритися* (*Сидить батько кінець стола, На руки схилився; Не дивиться на світ божий: Тяжко* зажурився /Шевченко/.

Експресивні якісні прислівники на кшталт *скажено, люто, божевільно, шалено, дико* тощо також є засобами вираження інтенсивності дії: Відчував, як у грудях *скажено* билось серце /Багрянний/; Сонце пекло *немилосердно.../Багрянний/;* Собаки ляпотіли вухами, *люто* клацали зубами /Багрянний/; Все село знало, що бригадир

любив свою Олену *шалено й несамовито* /Симоненко/; Експрес летів *божевільно, нестримно* /Багрянний/.

Серед часто вживаних синтаксичних засобів вираження міри і ступеня вияву інтенсивності дії варто назвати порівняння. «Воно може бути обставиною безпосередньо до присудка...Частіше воно уточнює інші обставини, виражені іменником, прислівником чи дієприслівником» [7, 48]. Наприклад: Над паддю... і в ущелинах гір ворушились тумани, підіймаючись помалу-помалу, *ніби спросоння* /Багрянний/; Народ шумів, *як ліс під натиском бурі* /Самчук/; А тим часом наші діти мчали *мов несамовиті...* /Симоненко/.

Категорія інтенсивності дії в українській мові на синтаксичному рівні представлена однорідними членами речення, повторами і градаціями. При вживанні однорідних членів речення і повторів квантифікація дії виступає в різних варіантах і може означати підсилення (*Кружляє, кружляє, кружляє* ота страшна хуртовина! /Костенко/), множинність (Приходив рідко, лагідний не дуже. *Все курить, курить, люлька на губі* /Костенко/), тривалість (*А дракон все летить і летить* – у невідоме, вперед... /Багрянний/), повноту, обмеженість (*А Гриць бадилля тягне за ногами, іде, маленький, дибає, іде...* /Костенко/), послаблення (*Насправді ж він уже йшов, і дедалі повільніше й важче. Повз* /Багрянний/), - і ускладнюється експресивною функцією [2, 218-219].

Засоби вираження градації виконують важливі стилістичні функції і можуть, зокрема, виступати як інтенсифікатори дії: З кохання *плакав я, ридав* /Тичина/. Градаційні компоненти можуть виступати в різних реченнях: А дзвони *б'ють*, а дзвони *калатають!* Здається, *небо й землю розхитають* /Костенко/.

Вказувати на інтенсивність дії в реченні можуть також і підсилювальні частки : Ну навіщо ти так кричиш? - *аж* благала його в душі / Гончар /, ... все в ньому *так і* сяяло чистотою і вимитістю... /Загребельний/; Та *як* припустить лити [дощ]! /Багрянний/.

В українському мовознавстві підсилювально-видільні частки є об'єктом дослідження О.М.Покидько.

Отже, можна помітити, що відомості про синтаксичні засоби вираження інтенсивності дії в українській мові мають розрізнений, неупорядкований характер. Поодинокі випадки аналізу інтенсифікаторів дії не дають уявлення про весь комплекс синтаксичних засобів вираження інтенсивності дії. На сьогодні немає жодної мовознавчої праці, де у повній мірі було б досліджено хоча б одну із перелічених вище синтаксем на позначення міри вияву дії. Саме тому виникає потреба комплексного підходу до вивчення синтаксичного поля міри і ступеня вияву інтенсивності дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арват Н.Н. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. – ч.1. – Нежин, 2002. –174 с.
2. Мусиенко В.П. Функционально-семантическая категория меры в русском языке: Дисс.... док. філол. наук: 10.02.01 / АН України, Ін-т лінгвістики ім. А.А.Потебни. – К., 1992. – 447 с.
3. Никитин В.М. Разряды обстоятельств в современном русском языке. – Рязань, 1973. – 199 с.

4. Ніколашина Т.І. Семантична типологія прислівників у сучасній українській мові: Дис... канд. філол. наук : 10.02.01. / Слов'янський державний педагогічний інститут. – Слов'янськ, 1997. – 196 с.
5. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. – М.: Просвещение, 1956. – 511 с.
6. Полянский А.Н. Категория интенсивности признака в русском языке: Автореф. дисс... канд. філол. наук. – М., 1978. – 16 с.
7. Розгон В.В. Синтаксичні функції фразеологічних одиниць у структурі речення: Дис. канд. філол. наук: 10.02.01 / Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова. – К., 1999. – 173 с.
8. Синтаксична будова української мови. – К.: Наукова думка, 1968. – 203 с.
9. Сучасна українська літературна мова: Підручник /М.Я.Плющ, С.П.Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М.Я.Плющ. - 3-тє вид., стер. – К.: Вища шк., 2001. – 430 с.
10. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
11. Фразеологічний словник української мови. – 2-ге вид.- К.: Наукова думка, 1999. – Кн. 2. – 1999. – С.529 – 980.

О.Ю.Гринас

СЛОВНИКОВЕ ТРАКТУВАННЯ ДІЄСЛОВА ЯК ПРЕЗЕНТАНТА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ СИТУАЦІЇ

Стаття присвячена словниковому трактуванню дієслівної лексеми як сукупності усіх її форм і значень, тобто компонента мови і водночас як ситуаційної форми вираження предиката в конкретних змістових реалізаціях у структурі речення. Дослідження ґрунтується на сучасному підході до вивчення мови, який полягає в орієнтації на єдність семантики і синтаксису як властивостей кожної мови. Основною тезою сучасних лінгвістичних теорій є та, що в основі кожної мови лежить ієрархічно упорядкована система смислів, спільна для всіх мов. Поняття “семантика” трактується як особливий компонент повного опису мови – лексики, синтаксису і текстових структур (Н.Д.Арутюнова, Ю.С.Степанов, М.П.Кочерган, О.О.Тараненко та ін.). Основним предметом вивчення є речення, оскільки “саме в ньому втілена насамперед Семантика мови”, хоча досить автономною є також друга сфера семантики – Словник [10, 4]. Семантична і синтаксична організація речення-висловлення розглядаються як складний механізм, у якому взаємодіють лексичне значення слів, їх синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення, що репрезентують константи: “реальна дійсність – мислення – мова (мовлення)”. За концепцією І.О.Мельчука, більшість словникових одиниць мови знаходять вияв на етапі переходу від семантичного рівня до глибинно-синтаксичної структури висловлення [9, 211]. Тому в лексикографічній інтерпретації (за морфологічними, семантичними, синтаксичними, стилістичними та іншими ознаками) фіксується класифікаційна й операційна інформація про слово як лексичну і граматичну одиницю мови. За визначенням Ю.Д.Апресяна, “структура словникової статті розуміється як упорядкована множина зон, кожна з яких уводиться своєю міткою і допускає глибокий ієрархічний поділ на все дрібніші підзони” [3, 69].